

Telganger uit roeping

Over de verzetshouding van J. B. Charles

JAN J. M. VAN DIJK

„It was not individual aggression which got out of hand, but devotion to the narrow social group with which the individual identified himself to the hostile exclusion of all other groups”.

A. Koestler,
The Ghost in the Machine, '67, p. 308

J. B. Charles behoort tot de kleine minderheid van Nederlanders die tijdens de Duitse bezetting „goed” zijn geweest. Zelf schrijft hij dat het niet meer dan „normaal” was om je tegen bepaalde maatregelen van de fascistische overheid te verzetten. Door zijn eigen actieve verzetshouding „normaal” te noemen, veroordeelt Charles de lijdelijkheid, waarmee de meeste Nederlanders de fascistische terreur ondergingen, als „abnormaal” of „fout”.

Voor de generatiegenoten is een voormalige illegaal die zichzelf op de borst slaat veel gemakkelijker te aanvaarden. Niet iedereen is immers een held: niet iedereen is bereid dergelijke risico's te nemen. Juist door zijn weigering zichzelf als held te laten binnenhalen heeft Charles zich bij zijn generatiegenoten onbemind gemaakt. Juist door deze principiële bescheidenheid heeft hij zijn generatiegenoten gedwongen elkaar te vertellen dat „die Charles” een querulant is of een miskende illegaal.

Voor de naoorlogse Nederlanders vormt Charles' verzetsverleden geen probleem. Zij kunnen zichzelf immers zonder moeite met de illegale werkers identificeren. Helaas moet ook deze nieuwe lezersgroep bepaalde remmingen overwinnen om de essays van Charles te kunnen lezen. Het Meiverhaal werd al zo vaak verteld. Aan het herkauwen van de gekookte tulpenbollen zal toch ooit een einde moeten komen.

Ten aanzien van Charles' gebundelde artikelen zijn dit soort tweede-generatiereserves misplaatst. Ook bij Charles worden weliswaar herinneringen opgehaald aan de

jaren '40-'45. Bij Charles worden de overbekende beelden echter niet opgeroepen voor herdenkingsdoeleinden. Het Meiverhaal is voor hem geen doel op zichzelf. Het is een middel waarmee hij de juistheid van zijn overtuigingen probeert te bewijzen.

In dit laatste opzicht lijken Charles' artikelen inderdaad te zijn ingegeven door een gevoel van miskennis. Hij meent in de jaren '40-'45 – maar evenzeer in de jaren daarna – een aantal essentiële waarheden op het spoor te zijn gekomen, waarvoor hij in het naoorlogse Nederland te weinig gehoor heeft gevonden.

Jezus Christus opnieuw

Wie met Charles het spoor van diens verzetsverleden terugvolgt, hoeft geen moment te vrezen dat hij zal uitkomen op het bordes van Paleis Soestdijk. Charles was geen soldaat van Oranje en evenmin van Stalin-na-'41. In eigen ogen deed Charles als illegale werker slechts zijn burenplicht: men kan zijn burens niet zomaar uit huis laten halen.

Volgens Charles zelf geeft het in onbruik geraakte, christelijke begrip naastenliefde nog het beste weer wat hem destijds bewogen heeft om in het verzet te gaan. Naar zijn overtuiging kan en moet de enkeling in verzet komen wanneer de overheid zich aan haar burgers vergrijpt.

Charles' verzetshouding draagt onmiskenbaar het stempel van een calvinistische opvoeding. Christenen van zijn slag spiegelen zich graag aan de Christusfiguur, die de woekeraars uit de tempel sloeg. Hun eigen kerkbezoek heeft meestal geen hoge frequentie. Charles beschrijft hoe hij in Duitsland een kerk uitstapt zodra hij een gedenksteen ziet hangen waarop de namen van de grote geldschietters zijn aangebracht: „*Dit bord verbindert dat dit nog een godshuis genoemd kan worden*”.

Op de buitenstaander maakt zo'n reactie een sympathieke indruk. Maar een antwoord op de vraag waarom iemand om te beginnen een kerk binnengaat, is daarmee niet gegeven. Integendeel, het vervelende van christenen als Charles is juist dat dit soort onbeantwoordbare vragen door hun toedoen opnieuw gesteld moeten worden.

De vraag naar de zin van het Christendom klemmt des te meer nu is gebleken dat de radicaal-christelijke verzetshouding geen lokaal verschijnsel is. Twee voormannen van de zogenaamde kritische sociologie, Adorno en Horkheimer, hebben op hun oude dag te kennen gegeven dat hun kritische houdingen aanzien van de bestaande maatschappijen in laatste instantie was gebaseerd op het geloof in God. Onmiskenbaar is ook dat veel leden van de huidige Russische verzetsbeweging zijn teruggevallen op het oude geloof. Niet alleen Solzjenitsyn, maar ook Mandelstam blijkt het humanisme wederom onder het patronaat van een Opperwezen geplaatst te willen zien.

Op een indirecte manier getuigt Charles in zijn beschouwende artikelen zo niet van zijn geloof in God dan toch zeker van zijn geloof in de Duivel. Tijdens het lezen van de bundels *Volg het Spoor Terug* en *Van het Kleine Koude Front* ga je je afvragen of er dan toch zoiets als een christelijke mentaliteit of evangelische inspiratie bestaat.

Desalniettemin is het een moedwillig door W. F. Hermans in het leven geroepen misverstand dat Charles' verzamelde essays uitsluitend over „’t Hogere, de Duivel en deszelfs Schoonmoeder” gaan. Het minste wat men kan zeggen is dat in Charles' levensbeschouwing zowel God als Beëlzebub plaats hebben gemaakt voor andere abstracties. Veelal zijn dit bovendien abstracties waarover zinvol kan worden gesproken. De vrucht van Charles' levenslange worsteling met het fascisme bevat dus wel degelijk pitten.

Eros versus Thanatos

Volgens Charles leveren de goede en kwade krachten een voortdurende strijd om het bezit van de mens. Hij is met andere woorden een manicheër. Eén van de zwart-witschema's die hij graag hanteert berust op het door Freud gemaakte onderscheid tussen de erotische en de thanatische driften. Het menselijke organisme zou volgens Freud zowel streven naar het eeuwige leven via de paringsdaad als naar de (eigen) dood. Deze laatstgenoemde Thanatosdrift is volgens Charles verantwoordelijk voor „het gesluisde verlangen van de massa's van vandaag de dag naar

het uitknokken, naar de executie”.

Charles heeft geprobeerd te achterhalen door welke omgevingsfactoren de thanatische zinnelijkheid het sterkst wordt geprikkeld. Zijn antwoord op deze vraagstelling heeft hij opnieuw in een manicheïsch schema ondergebracht: het schema collectiviteit versus individu. De combinatie van deze twee schema's levert het manicheïsche zinnebeeld op van de marcherende kolonne tegenover het vrijende paar.

Freud's gedachte dat Eros en Thanatos elkaars tegenvoeters zijn, is theoretisch uitgediept door Marcuse. Charles is meer aan de oppervlakte gebleven maar overtuigt des te meer omdat hij voorbeelden geeft. Zo bespreekt Charles een aantal nummers van *Salvo*, *Katholiek Weekblad van de Nederlandse Strijdkrachten*. In dit weekblad blijkt allereerst een kort verhaal te zijn opgenomen, waarin volgens de bekende thanatische succesformule een gesneuvelde wapenbroeder moet worden gewroken. Het verhaal gaat van: „Alleen Mommer weet zich te beheersen. Hij stelt zich wijdbeens aan de rand van de stelling op en haalt langzaam de trekker van zijn machinepistool over. Een schot is telkens genoeg. En na 120 seconden is er niets meer dat zich nog roert . . .”

Behalve deze, uit het Duits vertaalde, vuilschrijverij staan in het bewuste *Salvo* enkele brieven afgedrukt van een Nederlandse jongen die aan de kant van Franco in de Spaanse burgeroorlog heeft gevochten: „Lieve ouders, misschien weet gij het niet, dat ik door de H. Maagd Maria rein heb kunnen leven en de reinheid is mijn kracht”. Aan het slot van zijn bespreking concludeert Charles niet zonder reden: „Daar is Eros, die met een schuin oog bekeken wordt en Thanatos die wordt bewierookt”.

In zijn nawoord bij de bundel *Van het Kleine Koude Front* vermeldt Charles dat in 1961 de commissaris voor de zedenpolitie in W. Berlijn werd gearresteerd: „Hij was een voormalig ss-officier, wat men wist en wat men niet van belang vond maar nu is bewezen dat hij voor meer dan duizend moorden in het oosten verantwoordelijk was. Deze moordenaar was als kommissaris van politie in het bijzonder fel op pornografie, zegt men. De thanatische zinnelijkheid manifesteerde zich dus volgens model in een anti-erotische”.

Het mag zo langzamerhand bekend worden verondersteld dat voor Charles de figuur Luns – „Luns! Die gemankeerde Schout-bij-Nacht, die wegwerpexcellentie, die politicologie in Bonn heeft gestudeerd toen Hitler aan de macht was” – dat Luns voor Charles de verpersoonlijking van het Kwade is. Het zou daarom interessant zijn om te weten hoe Thanatos en Eros zich in de persoon van Luns tot

elkaar verhouden.

De N.O.S. zond vorig jaar een televisieprogramma uit waarin J. Luns nader tot de kijkers werd gebracht. De uitzending was nog nauwelijks begonnen of men hoorde Luns reeds verklaren dat hij de vrije verkoop „van een bepaald soort blaadjes” als één der bedenkelijkste ontwikkelingen in Nederland zag. Het anti-erotische was hem dus blijkbaar niet vreemd. De volgende beelden toonden Luns als toeschouwer van een NAVO-oefening ter zee. De speciale blik in de ogen, waarmee de overvliegende straaljagers door Luns werden nagekeken, zal wel niemand zijn ontgaan. Het was de blik waarmee andere mannen een bepaald soort vrouw nakijken.

De laatste twijfel over de toepasbaarheid van Charles' typologie werd weggenomen door de afsluitende beelden uit Luns' werkvertrek. Achter zijn werktafel bleek Luns een aantal exquise moordwerktuigen te hebben uitgesteld. Vertederd liet Luns zijn hand rusten op een kolossale, koperen granaat.

Hoewel Charles' manicheïsche Eros-Thamatos-schema stellig een zekere geldigheid heeft, moet toch betwijfeld worden of een vrijer sexueel verkeer alle mensen tot heil zal strekken. Mannen hebben de neiging om tegelijk met hun erotische driften ook hun thanatische driften bot te vieren. De reserves van veel feministische vrouwen tegenover de mannelijke pleidooien voor meer erotiek zijn daarom goed te begrijpen.

Charles is zich op erotisch gebied van geen kwaad bewust. In zijn eerste bundel schrijft Charles: „*Een ervaren rechter die ook een ervaren man was, van wie ik veel heb geleerd, legde mij eens uit dat verkrachting eigenlijk niet bestond*”. Merkwaardigerwijs heeft Charles deze influistering van Beëlzebub niet als zodanig herkend. Even verder doet hij de boude bewering: *Ik ben van mening dat het die vrouwen zijn die noch de klap noch het geluk kunnen geven, welke aanklachten over verkrachting e.d. doen*”. In zijn tweede bundel laat Charles zich over de verkrachting van Duitse vrouwen door Russische soldaten onder meer vertellen: „*de taal van die vrouwen spraken zij niet, chocolade en sigaretten, waarmee de amerikanen en de canadezen het bij jullie deden hadden zij niet*”.

Inmiddels hebben criminologische onderzoeken uitgewezen dat verkrachtingen wis en waarachtig wel bestaan. Dit misdrijf blijkt bovendien veel vaker te worden gepleegd dan uit de statistieken blijkt. De slachtoffers durven vaak geen aangifte te doen omdat zij vrezen door de rechters niet

te zullen worden geloofd.

Ook zal het gemis aan chocolade niet het voornaamste motief van de Russische soldaten zijn geweest om Duitse vrouwen te verkrachten: in de meest uiteenlopende culturen behoort het verkrachten van de vrouwen der overwonnenen tot het overwinningsritueel.

De erotiek kan sommige mannen wellicht van militaire avonturen weerhouden. Niet vechten maar vrijen blijkt dus een verstandig devies. Potentiële slachtoffers van verkrachting zullen echter genegen zijn mannen een knokpartij aan te bevelen.

Böse Menschen haben Lieder

Zoals gezegd leeft de mens volgens Charles nog in een ander manicheïsch spanningsveld: de mens kan kiezen tussen zichzelf en de groep. In de visie van Charles vormt het individualisme de pluspool. Het collectivistische sentiment behoort volgens hem tot de thanatische kant van de mens.

Charles heeft zijn keuze voor het individualisme ooit toegelicht door middel van een soort gelijkenis. Hij beschrijft eerst hoe de vroegere inwoners van het Paaseiland in staat waren om stenen beelden van 30.000 kilo te verplaatsen door er minuscule kiezelsteentjes onder te schuiven. Hierna legt hij uit waarom de poging om de Nederlandse rechters tegen de invoering van het nationaal-socialistische strafrecht in Nederland te laten protesteren destijds een fiasco werd. In persoonlijke gesprekken met rechters kreeg Charles steeds voorgehouden: het heeft geen zin als niet iedereen meedoet. Charles zegt hierop: „*Dat laatste argument nu was verschrikkelijk onjuist. Het is alsof de kiezelsteen zegt: ik wil slechts in een hele wagen grint gebruikt worden. Het antwoord is: het onmogelijke lijkende kan alleen verricht worden als iedere kiezelsteen apart ter beschikking is!*”

Wanneer Charles een herdenkingstegel had mogen ontwerpen dan had hij de leeuwen door een lieveheersbeestje vervangen en het „Je Maintiendrai” door „Ik verdom het”. Een even fraai motto zou, vrij naar Juliana, zijn geweest: „Doen kunnen wij alles maar dan ook alleen allemaal alleen”.

Charles kiest niet alleen voor het individualisme maar vooral ook tegen het collectivisme. De meest kenmerkende eigenschappen van de fascistten waren volgens Charles het „compulsieve conformisme” en „hysterische verlangen naar eenheid”: „*Ziet men ze ook voor zich? De studenten van bepaalde Verbindingen, de S.A. en W.A.-mannen, de adelborsten*

en sergeant-majoor, de voetballers en atleten die fout gingen, kortom alles wat graag laarzen draagt en „erbij” wil horen.”

Het collectivistische sentiment is de gemeenschappelijke noemer van vrijwel alle groeperingen die ooit door Charles zijn aangevallen. Dit sentiment heeft Charles bestreden in Duitsers, oranjeklanten, roomsen, friezen, luthersen en communisten.

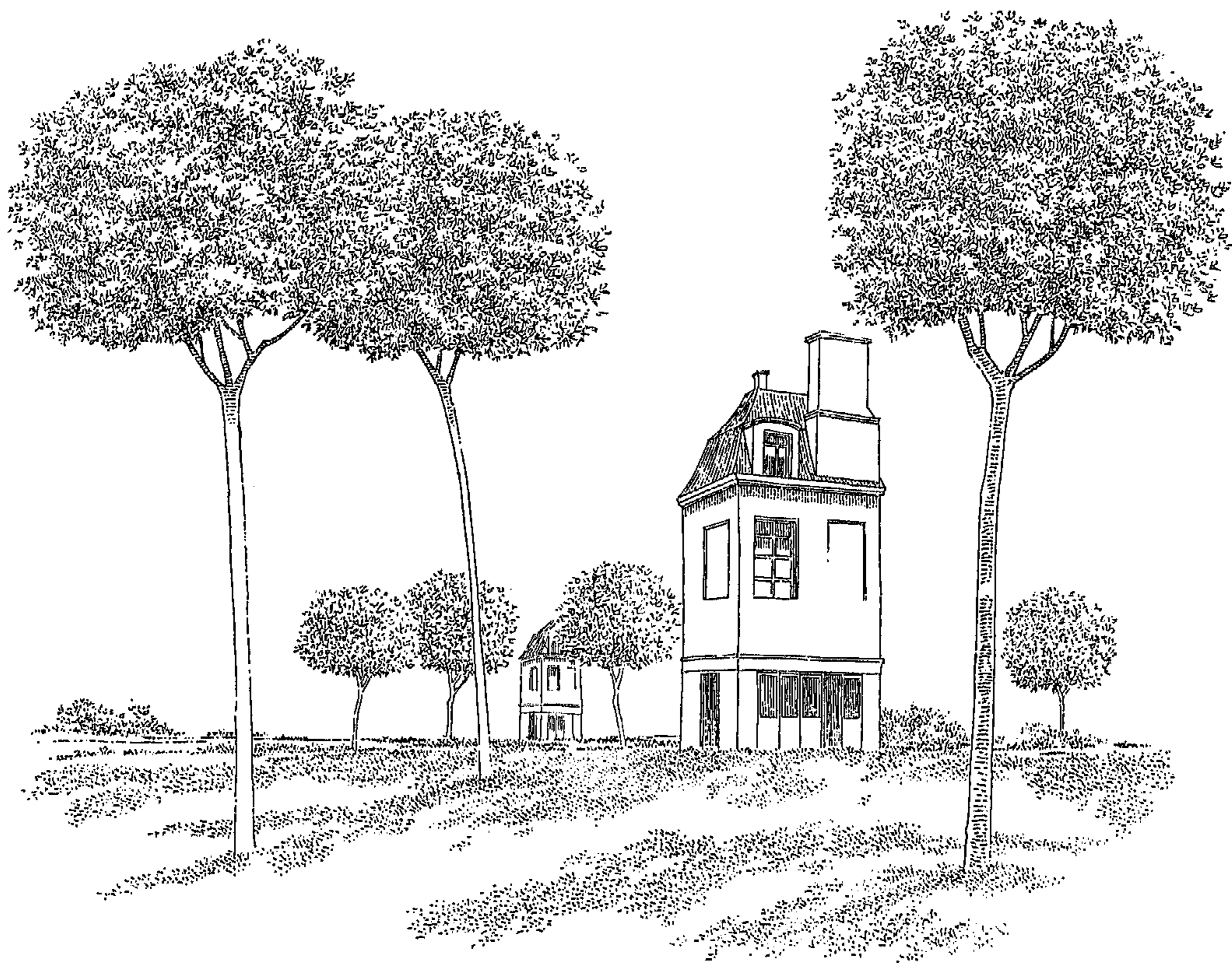
Charles verfoeit het collectivistische sentiment omdat het volgens hem een thanatische lading heeft. Zijn doodsvijand is uiteraard de beroepsmilitair zelf. Voor aanvallende oorlogshandelingen erkent Charles geen enkele rechtvaardigingsgrond. God, Ideaal, revolutie of contrarevolutie: „*iedere soldaat die zijn landsgrenzen vechtende overschrijdt verdient niet terug te komen.*” In de bundel *Van het Kleine Koude Front* wordt deze uitspraak op minstens tien verschillende plaatsen herhaald. Varianten erop zijn bijvoorbeeld: „*Als er één soort vrouwen terecht weduwe worden dan zijn dat Duitse soldatenvrouwen*” en „*Ik hoop ook dat alle Chinezen die bezig zijn Tibet te onderwerpen daar doodvriezen*”.

Eén van de door Armando en Sleutelaar geïnterviewde Nederlandse SS-ers brengt te berde, dat iemand die in de illegaliteit gaat een ander type mens is dan degeen, die dienst neemt in een leger. De deelname aan illegale activiteiten zou een directe en persoonlijke keuze vereisen: „*Vandaar dat sommigen zichzelf een beter soort mens voelen, denk ik, dan die slaafse dienstmensen, die een uniform dragen. Akkoord, daar kan ik inkomen. Maar ik zeg er onmiddellijk bij dat ze ook dicht bij de gewone misdadiger staan. Zonder twijfel*”.

Tegen veler verwachting in zal Charles de juistheid van deze typering voorschijnlijk niet willen bestrijden. De beroepsmilitair staat namelijk stellig verder van hem af dan de gewone delinquent. Het verzetsverleden van J. B. Charles heeft daardoor ook op het werk van de criminoloog W. H. Nagel een belangrijk stempel gedrukt.

Op de slotdag van een enkele jaren geleden te Madrid gehouden internationaal criminologencongres werden de Spaanse organisatoren plotseling onaangenaam verrast. Het door Prof. dr. W. H. Nagel (*University of Leiden*) ingeleverde congrespaper bleek over Franco te gaan, in plaats van over de gebruikelijke exhibitionist of autodief. Had de Nederlandse afgevaardigde zich daarmee wel aan het onderwerp van het congres gehouden? Aan de bevestigende beantwoording van deze zeer fundamentele vraag heeft Nagel enkele van zijn beste publicaties gewijd.

Charles' afwijzing van het collectivisme is, zoals gezegd, gebaseerd op de overtuiging

dat het collectivistische sentiment gemakkelijk kan omslaan in militarisme. Dit gevaar schuilt niet alleen in de reactionaire of onnozele vormen van collectivisme. Ook het communisme is volgens Charles gedoemd te corrumperen: „*Het kommunisme heeft als principieel antifascisme (avant la lettre) een edele oorsprong maar de strijdmethoden van het kommunisme verschillen in de praktijk weinig van die der fascistten*”.

De spoedige ontarding van vrijwel elke collectivistische onderneming doet veronderstellen dat de mens een genetisch-bepaalde aanleg voor groepsaggressie heeft. Een concrete aanwijzing voor het bestaan van zo'n aanleg vormt de mysterieuze emotie die Charles het Wilhelmusgevoel heeft genoemd: „*het Wilhelmusgevoel dat sommige mensen in de keel schiet als een kleine Oranje gedoopt wordt of een interlandwedstrijd gewonnen, ik doel op het soort geestdrift waarmee, als in Berlijn in Januari 1953 een gerechtshof verklaart dat het duelleren van studenten niet alleen toelaatbaar is, maar zelfs als onderdeel van een fikse, pruisische opvoeding beschouwd moet worden, honderden westberlijnse studenten in de rechtszaal een groot gejuich aanheffen*”. Het is het gevoel dat zich van de kameraden meester maakt, wanneer zij de Internationale staan te zingen.

Het Wilhelmusgevoel kan niet alleen van Pruisische studenten maar ook van Neder-

landse pacifisten gevaarlijke psychopathen maken. Over deze zogenaamde heilige huivering heeft de etholoog Lorenz een theorie ontwikkeld dat nog steeds over-eind lijkt te staan. De mannelijke exemplaren van aan de mens nauw verwante apensoorten vertonen tegenover roofdieren of soortgenoten van een vreemde groep een genetisch-bepaalde verdedigingsreactie, waarbij hun rugharen recht overeind gaan staan. De huivering, die sommige mensen tijdens het zingen van het volkslied ervaren, zou veroorzaakt worden door het opzetten van de weinig imposante rugharen die de naakte aap nog over heeft.

De fysiologische verklaring voor de genotsrilling die tijdens het zingen van de Internationale of het Wilhelmus door de gelederen gaat, is op zichzelf interessant. Van meer belang is het echter te weten dat collectivistische activiteiten, zoals het zingen van hymnes, het Beest in de mens activeren. De erfzonde blijkt niet de ikkerigheid te zijn maar het WIJ!-gevoel.

De irrationele vechtlust van mannen kan worden toegeschreven aan de bavian in de mens. Het „*smerige gebrek aan gewoon menselijk gevoel*” dat de oorlogvoerende mens typeert, kan de vergelijkende ethologie echter niet voldoende verklaren. Charles zelf meent de verklaring hiervoor in Freud's Thanatosleer

te hebben gevonden, maar hij had beter bij Nagel te rade kunnen gaan.

Nagel's openbare les, *Het Strafrecht en de Onmens*, had niet de delinquent tot onderwerp maar het publiek dat naar de executie komt kijken. In vroegere tijden was men gewoon de misdadiger vlak voor zijn terechtstelling een hondenmasker op te doen. Door de misdadiger zijn menselijke uiterlijk te ontnemen werd het doodmaken voor beul en publiek psychologisch gemakkelijker gemaakt. Tot op de dag van vandaag kan men horen beweren dat deze of gene misdadiger neergeschoten zou moeten worden „als een dolle hond”.

Antropologen en politicologen hebben inmiddels ontdekt dat oorlogvoerende mannen over de gehele wereld de gewoonte hebben hun vijanden als dieren af te schilderen. Deze vorm van totemisme is waargenomen bij zogenaamde primitieve volkeren, maar Duitsers, Japanners en Chinezen deden of doen exact het zelfde: de tegenstander hyena of jakhals noemen. Het afschieten of naar een abattoir brengen van mensen wordt door deze symbolistische manoeuvre vrijwel probleemloos gemaakt.

Nagel's oproep om ook in de zwaarste misdadiger de mens te blijven zien, is nog altijd niet overbodig. Veel dringender is echter de oproep aan het te hoop gelopen publiek de binnen- of buitenlandse vijand niet als onmens te zien.

Het politieke testament van Charles houdt in dat het individu zich hard moet maken voor de verwezenlijking van een erotische, dat wil zeggen socialistische maatschappij. Zodra de partijgenoten echter met al te veel overgave de Internationale beginnen te zingen, dient men zo snel mogelijk voor een wanklank te zorgen: „*De gewelddadige strijd voor een goed doel is maar een éénuursbloem: hij blijft meestal maar al te kort respectabel*”.

Twintig jaar later

Had W. F. Hermans met zijn brochure *Het Geweten van de Groene Amsterdammer of Volg het Spoor Omhoog* dan ongelijk? Om te beginnen moet worden vastgesteld dat Hermans zelf met zijn brochure alleen de literaire mandarijn J. B. Charles heeft willen treffen. In de toegevoegde dialoog bij de brochure krijgen de mandarijnen van W. F. H. te horen dat hij zich inderdaad „alleen maar” druk maakt over de literatuur: „*Omdat de kunstenaars er eens genoeg van zullen krijgen de maatschappij rekening en verantwoording af te leggen voor wat zij schrijven. Eenmaal zullen zij*

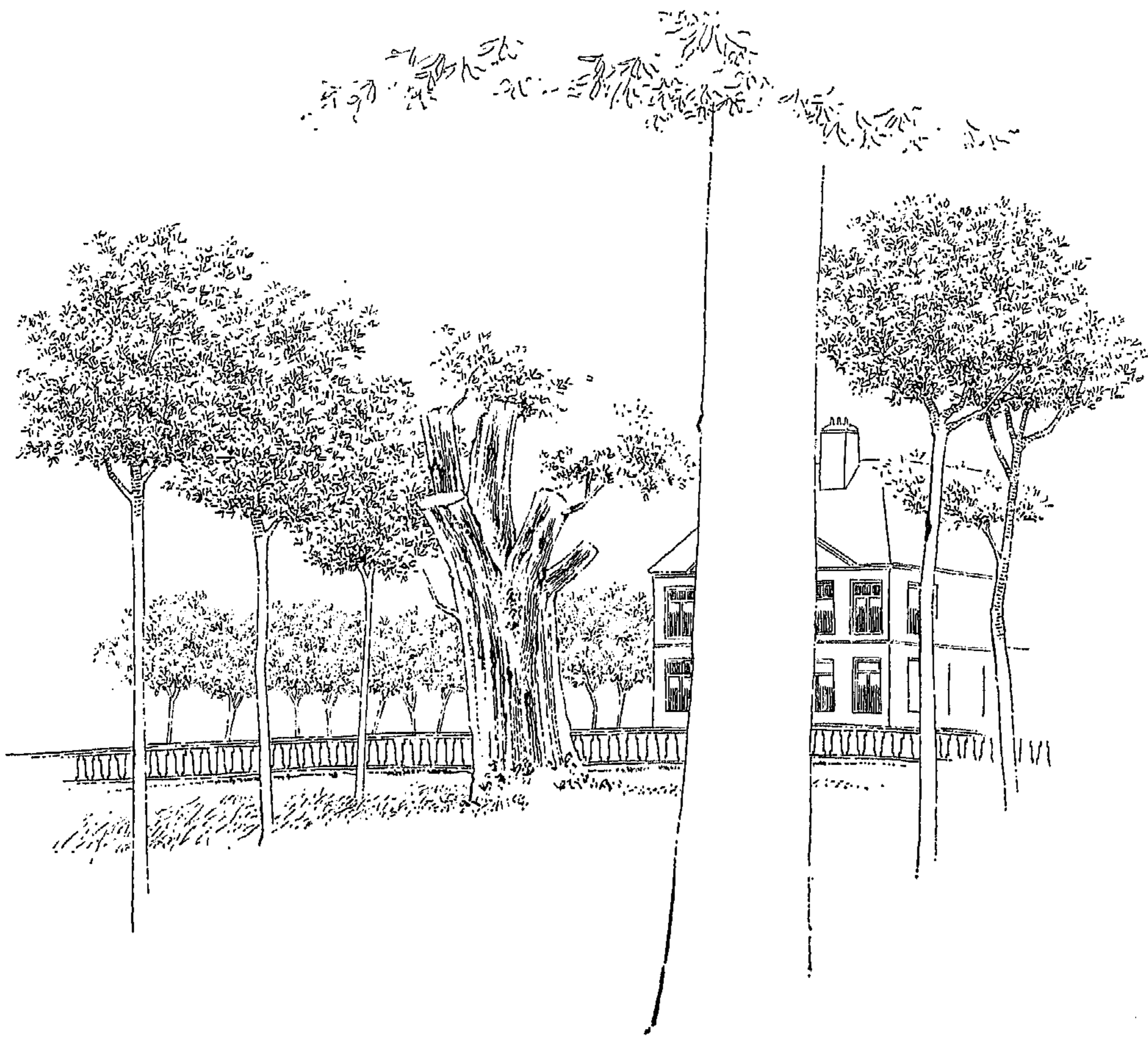
inzien dat er niets meer zo belangrijk is als zich te verdedigen juist tegen die bedreiging. Eenmaal zullen zij ervoor gaan bedanken zich te laten uitpooieren door groene, rode, zwarte of God mag weten welke wereldverbetters”.

In theorie blijkt er tussen de literaire maatstaven van Hermans en Charles nauwelijks verschil te bestaan. Ook in de schone kunsten kiest Charles namelijk voor erotiek en individualisme. Van „*het onmisbare contact tussen komponist en gemeenschap*” moet dus ook hij niets hebben: „*Iemands neus trekt hierbij al vanzelf op. Dit is namelijk de vaste slogan van alle diktaturen. Het slaat op het voorschrift aan de kunstenaars in kommunistische landen om 'socialistisch realisme' te leveren. Het slaat ook op de burgerlijke woede tegen moderne kunst bij de fascistten*”. Elders schrijft Charles dat de waardering van het publiek de kunstenaar een zorg zal wezen: „*Zijn zorg is en behoort te blijven, dat hij duidelijk en doorzichtig volstrekt zichzelf blijft, weinig rekening houdt met de mensen van zijn gemeenschap, omdat hij alleen helemaal voor zichzelf en op zichzelf een beeld over-eind zal kunnen zetten*”.

Over het principe dat schrijvers moeten kunnen schrijven wat zij willen, zijn Hermans en Charles het eigenlijk roerend eens. In de praktijk heeft Charles als literaire criticus echter enkele rare glijers gemaakt. Een beetje vreemd was bijvoorbeeld al zijn bewondering voor de schrijver van het zwaar moralistische kunstwerk *Oorlog en Vrede*. Veel gekker was nog zijn afwijzing van G. K. van het Reve's debuut *De Avonden*. Over de ik-figuur van *De Avonden* schreef Charles indertijd: *haal een tang voor Narcissus*. Wilde Charles de groepsmens in Frits van Egters verlossen? Hoopte hij te kunnen bereiken wat Frits' moeder nooit was gelukt: dat Frits lid van een sportclub werd?

Ook Charles' latere aanval op het „fascistische” boek van Jan Cremer was om meerdere redenen onwijs. Zelfs wanneer men fascistische mentaliteit als literair thema zou willen verbieden dan nog zou *Ik, Jan Cremer* nooit onder een dergelijk verbod kunnen vallen. De ik-figuur van *Ik, Jan Cremer* heeft weinig weg van de fascist. Hij is meer het type van de eeuwige jeugd-delinquent.

Charles' afwijzing van Céline valt misschien nog het beste te begrijpen. Charles had niet aan de ideeën van Céline's roman-figuur aanstoot genomen maar aan het antisemitisme van Céline zelf. Céline bleek zowel voor als tijdens de Duitse bezetting antisemitische pamfletten te hebben geschreven. Voor Charles was door deze informatie ook Céline's literaire werk ongenietbaar geworden. De liefhebbers van *De Avonden* zagen zich kortgeleden door Reve's racistische

hetzepraatjes voor een identiek dilemma geplaatst. Degenen die het verzamelde werk van Reve aan de Gemeente Reinigingsdienst hebben meegegeven, hebben daarmee geheel in de geest van Charles gehandeld. Zij zullen hun impulsiviteit echter spedig betreuren, zoals ook Charles inmiddels *Voyage au Bout de la Nuit* wel weer zal kunnen waarderen.

Charles' literaire oordeel blijkt, ook naar zijn eigen maatstaven gemeten, niet altijd even zuiver te zijn geweest. Op politiek gebied blijken zijn oordelen twintig jaar later echter stuk voor stuk door de feiten te zijn bevestigd. In de periode dat Communistisch China voor de meeste Nederlanders nog identiek was aan het Gele Gevaar plaatste Charles reeds vraagtekens bij de grote werken van Mao Tse Tung: „hoe wil men 'brood garanderen' afwegen tegen 'bloedvergieten'?" In zijn beoordeling van het Chinese Communisme was Charles de meeste Nederlanders niet één maar twee stappen voor. Ook in zijn beoordeling van Israël was Charles de publieke opinie destijds gevaarlijk ver vooruit.

Kritiek op de militaristische trekjes van Israël stond twintig jaar geleden gelijk aan

hoogverraad. Sinds de olieboycot is de kritiek op Israël dermate massaal geworden dat Charles zich al weer achter Israël heeft opgesteld.

Charles heeft zich op het heetst van de Koude Oorlog onwrikbaar op het standpunt gesteld dat tussen de twee kwaden niet moest worden gekozen. Zijn kritiek op de gulle gevers van de Marshall-hulp vond menigeen destijds verdacht. Maar zou Hermans er anno 1975 nog steeds *op durven zweren dat er ontzettend wordt gelogen* wanneer hij in Nederland praatjes hoort *dat de Amerikaanse democratie niet zou deugen?* Vietnam is het Hongarije van de Amerikanen geweest. Het *Watergate*-proces was hun zoste partijcongres.

Weldenkend Nederland stapt nu al enkele jaren eensgezind over De Derde Weg. Vrijwel niemand schijnt te beseffen dat J. B. Charles hem op die weg is voorgedaan. Lang voordat eventuele volgelingen hun marsliederen hadden ingestudeerd, was Charles al weer links of rechts het bos ingedoken.